

Слово до читачів

Чим зумовлено започаткування рубрики «Сучасна література для дітей: жанри, стилі, тематика» в науково-методичному журналі, читачами якого, переважно, є вчителі української мови та літератури? Власне, на це є кілька причин. Перша – це нова шкільна програма з української літератури, до якої введено твори сучасних авторів. Друга, як ланцюгова реакція, зумовлена тим, що література для дітей є, а її осмислення в контексті літературознавчої науки на кілька кроків позаду. І це зрозуміло, бо встигнути за творчим процесом непросто, оскільки поява нових творів – справа, що не піддається прогнозуванню. Тому дослідники можуть спромогтися хіба на розлогі рецензії чи статті про конкретні твори чи творчість окремих авторів. Аналіз, узагальнення, порівняння вимагають «часової відстані» та фахових зусиль. Про методичні поради говорити не випадає, оскільки літературознавчих досліджень обмаль. Таким чином, рубрика репрезентуватиме літературознавчі дослідження текстів сучасної літератури, що введені до програми (для текстуального вивчення і для додаткового чи позакласного читання), та методичні розробки, поради учителям-словесникам. На сторінках журналу буде висвітлюватися хід реалізації проекту «Вся Україна читає дітям», започаткований Центром дослідження літератури для дітей та юнацтва. Запрошуємо до співпраці науковців, методистів, учителів, усіх небайдужих. Будемо раді налагодити зворотний зв'язок між читачами й авторами. Плануємо також публікувати інтерв'ю з письменниками, які творять для дітей. Отже, читачі мають можливість поспілкуватися з майстрами пера. Для цього досить сформулювати запитання і відправити їх на електронну адресу редакції з поміткою (до рубрики «Сучасна проза для дітей»).

УДК 82.0-312

Жанри та стильові особливості сучасної прози для дітей

Лілія Овдійчук,кандидат педагогічних наук,
голова Рівненської філії ЦДЛДЮ

У статті розкрито жанрово-тематичні різновиди сучасної прози для дітей шкільного віку (5–9 класи): казкові, фантастичні, історичні, біографічні, реалістичні твори, з'ясовано характерні їхні особливості, модифікації. Зроблено спробу визначити основні стильові риси жанрових та тематичних різновидів творів за принципами зображення, системою образів, побудовою фабули й сюжету, композицією, конструюванням часопростору.

Ключові слова: жанрово-тематичні різновиди, сучасна проза для дітей, казкова, фантастична, історична, біографічна, реалістична проза, стильові риси.

Сучасна проза для дітей за часовими рамками – це 90-ті роки ХХ та початок ХХІ ст., тобто період незалежності України. Вікова категорія, про яку йдеться, учні 5–9 класів.

В означений період з'явилося багато нових імен і велика кількість текстів, адресованих дітям. Поряд із класиками (Всеволод Нестайко, Анатолій Дімаров, Анатолій Костецький, Володимир Рутківський, Ярослав Стельмах), які працювали і продовжують працювати в царині дитячої літератури, з'явилося ціле гроно письменників, чия творчість адресована дітям: Іван Андрусяк, Валентин Бердт, Леся Воронина, Олександр Гаврош, Сергій Гридін, Олександр Дерманський, Оксана Думанська, Марина та Сергій Дяченки, Андрій Кокотюха, Оксана Кротюк, Оксана Луцкевська, Галина Малік, Зірка Мензатюк, Марина Павленко, Ігор Січовик, Наталка Сняданко та ін. Дитяча проза репрезентує традиційну тематику: історичну, шкільну, дитинства. За жанровими різновидами є фантастична, пригодницька, казкова проза, у межах якої можна виокремити багато модифікацій та метажанрів: фентезі, повість-казка, казковий роман-хроніка, краєзнавчий детектив, шкільна повість, фантастична повість тощо.

Різноманітність тематики, жанрів, жанрових різновидів, метажанрів, модифікацій, стильових напрямів потребує теоретичного аналізу, осмислення й узагальнень.

Нині проблеми сучасної дитячої літератури досліджують У. Гнідець, С. Іванюк, Т. Качак, В. Кизилова, Л. Круль, Л. Лебедівна, Н. Марченко, І. Мацько, О. Папуша, Б. Салюк, О. Січкач, Н. Трохим, Л. Чередник.

Здебільшого предметом наукових розвідок є осмислення явища, яке називаємо сучасною літературою для дітей та юнацтва, за різними напрямками й аспектами. Маємо аналітико-синтетичні, загальнотеоретичні, порівняльні, монографічні статті.

Вагомий внесок у теоретико-літературознавчий дискурс зробив Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва (президент У. Гнідець), який акумулював доробки науковців з означеної проблеми у віснику «Література. Діти. Час» [2, 3, 4, 5]. Здебільшого це доповіді науковців, які беруть участь у щорічних наукових конференціях, що відбуваються в рамках мандрівного симпозіуму «Література. Діти. Час».

Мета цієї статті – окреслити основні жанрово-тематичні різновиди сучасної прози для дітей шкільного віку (5–9 класи) та визначити її стильові домінуючі. Актуальність такого наукового дослідження очевидна з

огляду на введення багатьох текстів сучасних авторів до шкільної програми для текстуального вивчення та рекомендованих для додаткового (позакласного) читання.

Основними жанрово-тематичними різновидами сучасної прози для дітей шкільного віку (5–9 класи) є казкові, фантастичні, історичні, біографічні, реалістичні твори.

Провідним жанром у сучасній прозі для дітей є *літературна казка*. Спостерігається значне посилення тенденції до модифікації жанру в означений період через поєднання казки з іншими жанрами: казкова повість (Г. Пагутяк «Втеча звірів, або Новий бестіарій», В. Рутківський «Бухтик з тихого затону»), повість-казка (Ю. Винничук «Місце для дракона»), казкова хроніка (роман) (О. Росич «Розбійник Пинтя у Заклятому місті»), фантастична казка (Галина Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»), казка-драма (З. Мензатюк «Дочка Троянди»), «адресована казка» (О. Росич «Джованні Трапатоні» – казка для підлітків, їхніх батьків, дідусів та бабусь), збірки казок, поєднаних одним наратором або спільним місцетворенням чи «місцеперебуванням» (Д. Матіяш «Казки П'ятинки», З. Мензатюк «Київські казки», М. Павленко «Казки із Ялосоветиної скрині»).

Сюжети казкових творів здебільшого оригінальні або частково запозичені: наприклад, з біблійних оповідань (Д. Матіяш «Казки П'ятинки»), народних казок Карпатського регіону (О. Гаврош «Розбійник Пинтя у Заклятому місті»), стилізовані під фольклорні (М. Павленко «Казки із Ялосоветиної скрині»). Для сюжетного хронотопу переважної більшості казок властивий динамізм, ущільнення часу.

Характерними є героїчні (О. Гаврош «Розбійник Пинтя у Заклятому місті») та фантастичні (Галина Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», Г. Пагутяк «Втеча звірів, або Новий бестіарій», О. Росич «Джованні Трапатоні») мотиви, що переплітаються з повсякденними. Мотив подорожі у літературній казці сучасних письменників часто набуває символічного значення ініціації – посвячення героя у таємниці «чужого» світу: світу звірів, Закрайсвіття, Недоладії, усвідомлення своєї причетності до «чужого» простору та спостереження змін, що відбуваються з персонажем внаслідок такої взаємодії.

Важливим чинником аналізу означеного жанру та його модифікацій є казкова поетика, яка визначається творчою манерою митця і підпорядковується обраному жанровому різновиду. Літературознавці вважають особливостями поетики літературної казки розважальність, здатність здивувати, вразити читачів. Найчастіше у сучасних казках – це поєднання реального і фантастичного у зображенні героїв, подій, пригод. Як правило, казкові персонажі є носіями якихось характерних рис: позитивних чи негативних. Вони перебувають в опозиції, втілюючи таким чином протисторова Добра і Зла. Найчастіше героями оригінальних авторських казок є діти («жанрові персонажі»): Доня (Г. Пагутяк), Аля (Галина Малик), Соня (О. Дерманський), Лада (О. Росич), Сергійко та Оля (В. Рутківський).

Казковий жанр дає можливість авторові розкрити важливі проблеми сучасності, виявити творчу індивідуальність, долучити читача до естетики казки, запросити до роздумів і співпереживання. Казкові мотиви різноманітні, проте й для них характерне поєднання фантастичного і реального, чарівного і прагматичного, матеріального і духовного. Це стосується і персонажів: вигаданих та реальних.

Історична проза для дітей представлена власне історичними творами: романами-трилогіями «Сині Води», «Джури козака Швайки» В. Рутківського, дилогією «Іван Сірко – великий характерник», «Іван Сірко, славетний кошовий» М. Морозенко. За більш точним визначенням (беручи до уваги класифікацію С. Андрусів) – це історико-художні твори, оскільки у співвіднесенні історичних реалій та художніх версій у них превалюють останні. Окрім того, сюжетна канва в основному побудована на пригодах героїв, тому можна визначити й різновид: історико-пригодницькі (позаяк тексти написані для категорії підлітків, які за своїми віковими особливостями таку літературу сприймають дуже емоційно і захоплено).

Основою кожного твору цього жанру є історичні реалії, віддалені у часі. Здебільшого автори звертаються до епохи козаччини, зокрема періоду боротьби козаків з турками і татарами. Винятком, окрім «Джур» В. Рутківського, є його ж роман-трилогія «Сині Води», у якому відтворена доба після Батієвого спустошення Київської держави, зокрема історична битва під Синіми Водами, котра стала початком звільнення східнослов'янських народів, зокрема української людності від панування Золотої Орди. Цей період найменш досліджений науковцями і, відповідно, не осмислений художньо письменниками. Найважливішою заслугою є те, що Рутківський обирає такі періоди історії і творить повнокровні художні полотна з рельєфно чіткими образами-персонажами, які діють у своєму історичному часі цілком природно, органічно.

Історико-пригодницькі тексти відтворюють реальні події конкретного історичного періоду та людину, що живе в цих реаліях. Проте створити художній твір без вигадки та домислів неможливо, оскільки фантазія автора відіграє провідну роль у мистецтві. Тому хронотоп історичних творів традиційний: означено конкретний географічний населений пункт (пункти: країни, регіони, міста, села) та інші географічні об'єкти: ріки, гори тощо, зазвичай з історичною назвою. Час або чітко вказано, наприклад, дати історичних битв, народження чи смерті видатних історичних осіб (Івана Сірка), або час вгадується за описом реалій того часу: побуту, одягу, мови персонажів тощо. Проте автори уводять до своїх творів вигаданих персонажів, домислюють події, які могли б відбутися за художньою логікою, створюють серію пригод, сюжет в основному будують за причинно-наслідковим зв'язком. Письменник більш вільний у своїх домислах тоді, коли йдеться про історичний час (як у трилогіях Рутківського, наприклад), а не про конкретну історичну особу (як у М. Морозенко в дилогії про І. Сірка), оскільки «автор більш «прив'язаний» до фактів і подій біографії свого героя». [1, 279] З огляду на це твори В. Рутківського належать до типової історичної прози, а твір М. Морозенко – до історико-біографічної.

Спільними особливостями творів цього жанрового різновиду є органічний зв'язок із фольклорними творами, які мають романтичний елемент у змістовому плані: легендами, переказами, думами, історичними піснями. Нині спостерігається пошквалений інтерес до українського феномену характерництва як інституції, що формувала касту воїнів-характерників, які мали надзвичайні здібності і застосовували їх у бою, у побути та в лікарській справі. Очевидно, що така увага обумовлена сплеском національної самосвідомості зі здобуттям незалежності України та як противага гарріпоттерівському чаклунському засиллю у світовій літературі. Стильовою домінантою означених творів є

поєднання романтичної традиції письма з реалістичним трактуванням історичних фактів.

Ще однією важливою ознакою історичних творів для дітей є їхня особлива проєкція на читача: не тільки запросити до споглядання подій у минулому, а викликати особистісне ставлення, певні почуття, спонукати до оцінки зображуваного та усвідомити зв'язок між давно-минулим і сьогоденням. Безсумнівно й те, що згадані тексти «відповідають духові зображуваної епохи».

У сучасній *біографічній прозі* для дітей можна виокремити такі різновиди: а) художня біографія видатних осіб, б) життя видатних дітей; в) автобіографічні твори письменників.

Отже перші два різновиди художньо-біографічних творів мають такі спільні риси. Мета – всебічне дослідження особистості головного героя. Форма викладу – від третьої особи. Сюжет – це хронологічна розповідь про життя видатної людини та художнє відтворення умов, у яких відбулося формування особистості. Важливими є описи елементів побуту, інтер'єру, звичаїв, одягу для достовірної передачі історичного відрізка часу, коли жив персонаж.

Художньою біографією видатних осіб може слугувати книжка О. Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини у світі». Автор написав біографічну повість для дітей молодшого та середнього шкільного віку про видатного українця Івана Фірцака, якого було визнано найсильнішою людиною ХХ століття.

У 2007 році видавництво «Грані-Т» заснувало серію «Життя видатних дітей». Тексти розраховані на читача віком від 8 до 12 років. Щороку виходить кілька книжок відомих письменників, у яких вміщено п'ять біографічних оповідань про дитинство знаменитих людей: вчених, політиків, духовних провідників, полководців, митців різних часів і народів з умовою, що один має бути з українців. Беручи за основу найбільш важливі факти з біографії, автори творять цікаву історію життя людини. Особлива увага надається періоду дитинства. Як правило, обирається кілька епізодів, які кардинально вплинули на вибір життєвого шляху. Серед авторів – відомі дитячі письменники (І. Андрусяк, Л. Воронина, О. Дерманський, М. Павленко.), що є додатковою важливою мотивацією до читання. До кожного тексту вміщено історичну довідку, що дає коротку інформацію читачеві про особу. Отже, жанр біографічного оповідання має певні спільні та відмінні риси, що й біографічна повість: епічна розповідь, кілька епізодів із життя (відповідно до обсягу), менша чи більша кількість дійових осіб, описи (портрет, інтер'єр, пейзаж) – в оповіданні їх значно менше. Наприклад, книжка «Леся Воронина про Брюса Лі, Махатму Ганді, Жорж Санд, Федеріка Шопена, Івана Миколайчука» є яскравою ілюстрацією цієї серії.

Схожий підхід застосовано до видання серій книжок «Апріорі – дітям» (видавництво «Апріорі», 2009) та «12 балів» (видавництво «Зелений пес», 2011).

Третій різновид – автобіографічні твори письменників для дітей. Тема цих творів – дитинство митця. Увібравши в себе основні риси біографічного жанру, власний художній життєпис художника слова має й відмінні риси. Це вищий рівень достовірності у викладі фактів, описів переживань, психологічного стану. Розповідь ведеться від першої особи. Важливим є те, що автор не так акцентує на зовнішній дії, як досліджує внутрішню духовну сферу, відтворює свої дитячі почуття, враження, переживання уже в дорослому віці.

У сучасній дитячій літературі небагато автобіографічних творів, адресованих дітям. Як приклад, книжка В. Рутківського «Потерчата», означена автором як «Дитяча сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися».

У цьому випадку можна говорити про біографію не тільки як жанр, а як текст, оскільки життя письменника, точніше, етап життя, дитинство, що мало би бути найщасливішим періодом, перетворилося на драму через дорослих, які затіяли божевілля – війну, описаний художньо досконало і має більше рис власне художньої літератури за стильовими ознаками. Функція автобіографічних творів передусім естетична, а потім – інформаційна, на відміну від аналізованих вище текстів.

Сучасні письменники, які творять для підліткової категорії, часто обирають *фантастичний жанр та фентезі* для втілення своїх задумів. У цьому жанрі активно працюють Галина Малик, Сергій Оксенік, М. Павленко, Г. Пагутяк, М. та С. Дяченки. Найбільш апробований у сучасній літературі жанр фантастичної прози – повість. Фантастичні повісті «Злочинці з паралельного світу» та «Злочинці з паралельного світу-2» у Галини Малик є зразками цього жанрового виду.

Пригодницькі, пригодницько-детективні та пригодницько-фантастично-детективні твори (повісті, романи) пишуть для підлітків Л. Воронина «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9», «Пастка для синьоморда, або Таємне Товариство Брехунів», «Суперагент 000. Таємниця Золотого кенгуру», А. Кокотюха «Таємниця козацького скарбу», Сергій Оксенік «Лісом, небом, водою», М. Павленко – пенталогія «Русалонька із 7-В ...».

Основа сюжетів цих творів – розкриття таємниць, злочинів. Головні герої – сучасні діти-підлітки, наділені характерними рисами: допитливістю, непосидючістю, спостережливістю. Вони керуються шляхетними мотивами: допомогти усім, кому загрожує небезпека (як собі уявляють персонажі), ну й амбітними також – бажання зробити героїчний вчинок, прославитися.

Переважає більшість творів має ознаки фентезі. Особливості сюжету і композиції аналізованих текстів зумовлені адресатом і підпорядковуються авторській ідеї: простежити, як відбувається процес дорослішання персонажів, усвідомлення себе у світі однолітків, перемога над своїми вадами: Софійки (М. Павленко пенталогія про Русалоньку), Клима Джури (Л. Воронина «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9»), Данила та Богдана (А. Кокотюха «Таємниця козацького скарбу»). Це своєрідний квест (у літературі фентезі – це особливий вид сюжету, опис шляху героя), подорож, шлях як мандрі у часопросторі з благородною метою: допомогти іншим й одночасно – це дорога до себе (шлях у собі) – внутрішньо змінених.

У кожному з творів дія відбувається у наші дні. Головні герої живуть звичними реаліями вдома, у школі, займаються улюбленими справами, спілкуються з друзями, по-різному проводять вільний час. Однак вони потрапляють у ситуації, коли пригоди неминучі, оскільки зав'язка – це несподівана зустріч, таємнича подія, загадка, яку треба розкрити, бо від цього залежить чиясь доля, навіть життя. Поряд з цілком реальними є фантастичні, міфологічні персонажі, речі. Наприклад, у Павленко Загублений у часі привид хлопчика, Русалка, сліпий старець з минулого, а також стара шафа для мандрівок у часі, коралі як символ щастя тощо.

Твір Г. Пагутяк «Королівство» можна означити як роман – міське фентезі. Автор вміщує у своєму творі різні вигадані світи: Королівство (досконалий світ, потойбіччя), Серединний (реальний світ людей) та Граничний (світ нечистої сили) – світи, які межують, але дуже різні.

Сучасна фантастична, пригодницька та детективна проза для дітей має свої особливості у жанровому та стильовому плані. У чистому вигляді творів конкретних жанрів немає. Зазвичай це змішування жанрів. Через розвиток жанрових форм, їх модифікацію, асиміляцію автори творять нові різновиди: романний серіал для підлітків (пенталогія М. Павленко), пригодницько-фантастично-детективні твори (повісті Л. Ворониної, А. Кокотюхи), пригодницько-фантастичний роман (за визначеннями деяких науковців – роман-утопія) (Сергій Оксенік). В основному спостерігаємо поєднання різних світів, персонажів, речей – реальних і вигаданих (у фантастиці). У творах «опредмечено» конкретний зміст: життя сучасних дітей у реаліях сьогодення, проблеми, які існують у світі дітей і дорослих, їхнє взаємопереплетення – за допомогою поєднання реалістичної і романтичної манери письма. Стильовими домінантами є використання фантастичних, містичних елементів, конструювання ускладненого часопростору.

У жанрі *реалістичної прози* написані твори В. Бердта, С. Гридїна, О. Думанської, О. Луцеської, О. Яблонської. Усі твори: «Мій друг Юрко Циркуль та інші» В. Бердта, «Не такий» С. Гридїна, «Дівчинка з передмістя» О. Думанської, «Друзі за листуванням», «Найкращі друзі», «Інша країна» О. Луцеської, «Як я руйнувала імперію» З. Мензатюк, за винятком «Золотої серединки» О. Яблонської – повісті. Про це свідчить обсяг, наявність певної кількості персонажів, складність поставлених проблем. Тематика названих текстів стосується реалій життя дитини у світі дорослих, дорослішання, пошуку себе, адаптації в соціумі, духовних і моральних цінностей. У творах діють реальні персонажі у реальній дійсності, проблеми цілком реальні й актуальні. Для творів реалістичного характеру притаманна певна авторська позиція щодо зображуваного, яка виявляється насамперед через зміст, семантику, поетику. Авторська увага зосереджена на зовнішніх і внутрішніх виявах поведінки персонажів, на чинниках, що зумовлюють логіку вчинків. Основним рушієм є конфлікт чи конфлікти. Вони традиційні: між батьками і дітьми, однокласниками, однолітками. Найчастіше ці конфлікти морально-етичні, рідше – соціальні, Час і місце дії не названі конкретно, проте реальність створюється за допомогою певного тла, на якому відбуваються події: інтер'єри, побут, школа, табори відпочинку, місця для розваг школярів тощо. Характерна мова персонажів з її сленгом, суржигом та (майже в усіх творах) чіткий поділ на негативних та позитивних персонажів. Як «мовна особистість» сучасний школяр у сучасних текстах надається до класифікації: ті, що послуговуються майже бездоганною

українською мовою, ті, що не надають цьому значення або й хизуються своєю «сучасною» мовою. Третя група персонажів – це такі, хто знаходяться посередині, бо незнання мови їх непокоїть, тому й намагаються ставати кращими.

Основними стильовими ознаками реалістичних творів є аналітичність. За Наливайком, це «одна з атрибутивних рис реалізму й водночас як одна із його стильових домінант». Більшою чи меншою мірою це стосується сучасної реалістичної прози для дітей. Устами персонажів, ліричними відступами, тональністю описів автор виявляє своє ставлення до зображуваного: засуджує, обурюється, схвалює, оцінює відповідно до загальнолюдського.

Отже, жанрова система прози у сучасній літературі для дітей досить різноманітна, хоча переважно сконцентрована в рамках традиційних тематичних парадигм. Це історична та біографічна, фантастична, пригодницька, детективна, реалістична проза та літературна казка. Проте особливістю є модифікація жанрів, творення метажанрів, а окремі автори є новаторами у жанротворенні.

Стиль, як відомо, виявляється «як на рівні окремого твору, так і на рівні творчості митця й цілих течій та напрямів» [6, с.8]. У межах одного жанрово-тематичного різновиду прози цілком закономірно простежуються спільні для усіх творів риси й одночасно виокремлюються тип творчості та ідіостиль конкретного митця. Це й формує стиль сучасної прози для підлітків.

Визначення стильових домінант у жанрово-тематичних різновидах сучасної прози для дітей (проблематика, образна система та засоби її творення, фабула та сюжет, конструювання часопростору тощо) та з'ясування основних стильових тенденцій (течій): реалістичної, романтичної, казково-міфологічної, філософсько-метафоричної, іронічно-ліричної тощо – важливий аспект наступних наукових розвідок.

Література

1. Галич А. О. Fiction і non fiction в літературі: проблеми теорії та історії: монографія. / Галич А. – Луганськ, 2013. – 386 с.
2. Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва / Упорядники Гнідець У., Трохим Н., Прихода М., Качак Т. Вип.1.– Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 192 с.
3. Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва / Упорядники Гнідець У., Трохим Н., Качак Т. Вип.2. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 192 с.
4. Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва / Упорядники Гнідець У., Трохим Н., Качак Т. Вип. 3. // Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 108 с.
5. Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 4. – Рівне: Дятлик М., 2013. – 308 с.
6. Наливайко Д. С. Стиль напряму й індивідуальні стилі в реалістичній літературі XIX століття / Д. С. Наливайко // Індивідуальні стилі українських письменників кінця XIX – початку XX ст.: [зб. наук. праць]. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 3–43.